

Kovács-Szépvolgyi Enikő

Elhagyottnak nyilvánítás, avagy igény az állami gyermekmenhelyek kötelékébe történő felvételre

Absztrakt

A dualizmus kori állami gyermekvédelem fő célja a gyermekhalandóság csökkentése, valamint a gyermekek züllésének visszaszorítása volt. A szegényügytől eltávolodva az állami gyermekvédelem intézményrendszere az állami gyermekmenhelyek kiépülésével vált teljessé a 20. század első évtizedének végére. Az állam általi gondozásra, nevelésre, eltartásra való jogot a gyermek hatóságilag elhagyottnak nyilvánítása keletkeztette, amely eljárás lefolytatása 1903-tól tartozott az árvaszékek hatáskörébe. A források alapján arra lehet következtetni, hogy a jogalkalmazás során az elhagyottnak nyilvánításra irányuló eljárásban a gyermek elhagyottságát megalapozó tények vizsgálata esetenként felületes volt. Ugyanakkor a levéltári források alapján a gyermekek érdekét szolgáló intézkedések gyakorlati megvalósulása nyomon követhető.

Declaration of Abandonment or Claim for Admission to a State Child Asylum

Abstract

The main goal of child protection of the royal Hungarian state during the age of dualism was to reduce child mortality and prevent child delinquency. The system of public child protection was completed by the establishment of state-maintained children's asylums by the end of the first decade of the 20th century. The right to receive care, education and maintenance from the state was based on the declaration of abandonment, which was the duty of the court of wards from 1903. The conclusion can be drawn that the application of the law in proceedings for the declaration of abandonment, the examination of the circumstances justifying the abandonment of the child was in some cases superficial. On the other hand, the archive sources show that actions in favour of children were implemented in practice.

1. Bevezetés

A magyar állami gyermekvédelem intézményrendszerének kiépülése a 19. század utolsó negyedében vette kezdetét, a 20. század első évtizedének végére már az állami gyermekmenhelyek hálózata is a gyermekmentés szolgálatában állt. A dualizmus éveiben a szociális igazgatás ezen speciális területének önállósodása a szegényügytől való eltávolodásával fokozatosan történt meg, a gyermekek esetében eszközrendő állami beavatkozás a gyermekmentést célozta. Az állami gyermekvédelem Ruffy Pál meghatározása szerint „az államigazgatásnak intézménye, mely gondozásába felveszi és a megállapított korhatárig neveli azt a gyermeket, akinek az állami ellátáshoz a törvény alapján joga van”.¹

Az állami ellátáshoz való jogot a gyermek elhagyottságát kimondó hatósági döntés keletkeztette. Ennélfogva az állami gyermekvédelem jogtörténeti szempontú leíró elemzésénél nem elhanyagolható az elhagyottnak nyilváníthatóság feltételeinek, illetve az elhagyottnak nyilvánításra irányuló eljárásnak az ismerete. Mint minden szabályozás jogtörténeti vizsgálatánál, úgy a gyermek elhagyottnak nyilvánítására irányuló hatósági eljárásnál is indokolt a jogi szabályozás és a jogalkalmazási gyakorlat összevetése, mely utóbbi megismerése levéltári források nyomán, továbbá a korabeli szakfolyóiratokban közölt írásokon keresztül történik jelen tanulmány keretében.

2. Út az állami gyermekmenhelyek megszületéséig

A gyermekvédelem a szegényügy egy viszonylag jól körülhatárolható területét képezte egészen a 19. század utolsó negyedéig,² majd a szegényügyből fokozatosan kiválva egyre inkább olyan komplex területté nőtte ki magát, ahol a megelőző jellegű állami beavatkozás kezdett meghatározóvá válni.

A szegényügy körébe tartozó feladatok ellátását az állam a községekre ruházta az 1871-es és 1886-os községi törvényekkel.³ A szegények gondozásának és segítetésének alapját a községi illetőség képezte,⁴ amely jogintézmény lényegét

¹ Ruffy Pál: *Az állami gyermekvédelem.* (h. n.), (k. n.), 1914. 339.

² Hilscher Rezső: *Bevezetés a szociálpolitikába.* Budapest, MEKDSz Szövetség-Kiadás, 1928. 15.

³ 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről 22. § g), 131. §; 1886. évi XXII. törvénycikk a községekről 21. § g), 145. §.

⁴ Pomogyi László: *A szegényügy és községi illetőség a polgári Magyarországon.* Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 21.

„az egyesnek a községhez való olyan tartozása” jelentette, „a melynél fogva abból közigazgatásilag el nem távolítható s szegénység esetén a község által segélyezendő”.⁵

A szegényügy körébe tartozó feladatok pontos meghatározása nem történt meg országos szinten, a gyermekgondozást érintően ugyanakkor a közegészségügy rendezéséről szóló törvénycikk⁶ már konkrét feladatokat rögzített a községek számára. A községek kötelesek voltak a vagyontalan lelencekről, valamint a dajkaságba adott gyermekek eltartásáról és ápolásáról gondoskodni,⁷ továbbá ezen gyermekek esetében a szigorú hatósági és orvosi felügyeletet megszervezni.⁸ Elsőfokú hatóságként a hatóság illetékességi területén élő lelencekről nyilvántartás vezetésére köteles szolgabíró járt el.⁹

A szegényügyhöz képest történő jelentős elmozdulás az 1898. évi nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló XXI. törvénycikk elfogadásával következett be.¹⁰ A törvény által statuált országos betegápolási alap a községek gyermekgondozással kapcsolatos terheit volt hivatva csökkenteni azáltal, hogy a hatóságilag elhagyottnak nyilvánított, valamint a talált gyermekek nevelésének-gondozásának költségeit is fedezte.¹¹ Az alap terhére a hatóságilag elhagyottnak nyilvánított gyermekek nevelése, gondozása, ápolása során a hetedik életév betöltéséig felmerülő költségek voltak elszámolhatók,¹² a hetedik életév betöltését követően továbbra is az illetőség szerinti község viselte a költségeket,¹³ ennél fogva a községi illetőségnek a gyermekek vonatkozásában is jelentős szerepe volt.

A dualizmus kori állami gyermekvédelem intézményrendszere a 20. század első évtizedében teljesedett ki az állami gyermekmenhelyek létesítésével. Az állam a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló törvénnyel megteremtette az állami gyermekvédelem anyagi alapjait, a feladatokat azonban társadalmi szervezetek – az Első Budapesti Gyermekmenhely és a Fehér Kereszt Országos

⁵ Concha Győző: *Politika. Második Kötet (első fele). Közigazgatástan*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1905. 284.

⁶ 1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről.

⁷ 1876. évi XIV. törvénycikk 140. § a).

⁸ 1876. évi XIV. törvénycikk 16. §.

⁹ 1876. évi XIV. törvénycikk 156. § e).

¹⁰ 1898. évi XXI. törvénycikk a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről.

¹¹ Szokolczy Árpád: A gyermekvédelem Magyarországon tekintettel az 1898. évi XXI. törvénycikkre. In Szladits Károly (szerk.): *Magyar Jogászegyleti értekezések*. 20. kötet. Budapest, Magyar Jogászegylet, 1900. 4–5.

¹² 1898. évi XXI. törvénycikk 3. § d).

¹³ 1898. évi XXI. törvénycikk 8. § b).

Lelecnház-Egyesület – látták el az állami intézmények létrehozásáig, gondoskodva az elhagyott gyermekekről.¹⁴ Az állami gyermekmenhelyekről szóló törvénycikk¹⁵ indokolása értelmében az állami gyermekmenhelyek felállítását a gyermekhalandóság rendkívül magas aránya, valamint az elhagyott gyermekek számának emelkedése sürgette. A hetedik életévüket betöltött, elhagyottnak minősített gyermekek állami védelmére nemcsak a gyermekhalandóság csökkentése szempontjából volt szükség, hanem a gyermekbűnözés növekedésének megakadályozása érdekében is.¹⁶ A községelyre szoruló hét éven felüli gyermekek gondozásáról szóló törvény végül az állami gyermekvédelem körébe vonta azon gyermekeket, akiket a hetedik életévük betöltése előtt már elhagyottnak minősítettek, továbbá azon gyermekeket is, akiknek elhagyottnak minősítésére csak későbbi életkorukban került sor.¹⁷

3. Elhagyottnak nyilvánításra irányuló eljárás

Az elhagyottnak nyilvánítás dualizmuskori szabályozását érintően 1903. szeptember elseje jelentette a fordulópontot, ekkor lépett hatályba a belügyminiszter 1903. évi 1. számú körrendelete az elhagyott gyermekek védelméről szóló szabályzat (a továbbiakban: Szabályzat) kibocsátása tárgyában.¹⁸ A Szabályzat módosította az elhagyottnak nyilváníthatóság feltételeit, valamint az eljáró közigazgatási szervek körében is változást eszközölt.

3.1. Követendő eljárás a Szabályzat hatálybalépéséig

A nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló törvénycikk hatálybalépését követően jelentős bizonytalanság uralkodott, a végrehajtási rendeletek kiadásáig

¹⁴ Indokolás az állami gyermekmenhelyekről szóló törvényjavaslatához. Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. XXXIV. kötet, 997. számú iromány (a továbbiakban: K. I. 997. sz.), 142–145.

¹⁵ 1901. évi VIII. törvénycikk az állami gyermekmenhelyekről.

¹⁶ Indokolás a községelyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról szóló törvényjavaslatához. Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. XXXVII. kötet, 1062. számú iromány, 23.

¹⁷ 1901. évi XXI. törvénycikk a községelyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról.

¹⁸ A belügyminiszter 1903. évi 1. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz – Fiume kivételével, az elhagyott gyermekek védelméről szóló szabályzat kibocsátása tárgyában.

nem volt egyértelmű, hogy mely hatóság milyen feltételek mentén nyilváníthatja a gyermeket elhagyottnak.¹⁹ A gyermekmentés ügye mellett elkötelezettek előtt nyilvánvaló volt, hogy csupán a talált, az árva és a teljesen vagyontalan gyermekek elhagyottnak nyilváníthatóságának kimondása nem elégséges, a gyermekek érdeke megkövetelte, hogy az elhagyottnak nyilvánítható gyermekek körét ennél tágabban határozzák meg. A családi életbe történő állami beavatkozás – tulajdonképpen az elhagyottnak nyilvánított gyermek családi környezetből történő kiemelése – és a gyermekek állami nevelésével, gondozásával, ápolásával járó költségek azonban szükségessé tették, hogy a szabályozás tartalmazza a szigorú hatósági felügyelet és ellenőrzés meglétét is.²⁰

1899-ben lépett hatályba a belügyminiszter 50.000 számú körrendelete a hét éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról alkotott szabályrendelet tárgyában.²¹ Az elhagyottnak nyilvánítást kimondó döntés meghozatalát – és ezzel összefüggésben szükség esetén a gyám kirendelését – a belügyminiszter nem a gyámhatóságok feladat- és hatáskörébe utalta, a közigazgatási hatóságok jártak el a gyermekek elhagyottnak nyilvánítását érintően.²² A szabályozás értelmében azt a gyermeket lehetett elhagyottnak nyilvánítani, akit köz- vagy magánterületen elhagyva találtak, akit vagyontalan árvaként nem lehetett árvaházban elhelyezni, aki a szülei érdekkörében – betegség, kórházi ápolás, szabadságvesztés büntetés töltése – felmerülő oknál fogva hatósági gondozásra szorult, vagy akit a tartásra kötelezett hozzátartozói (vagyontalan gyermek tartására köteles volt elsősorban az apa egyedül vagy az anyával közösen, apa hiányában vagy a gyermek tartására képtelensége esetén az anya, végül a nagyszülők)²³ nem voltak képesek eltartani saját megélhetésük veszélyeztetése nélkül.²⁴ Az elhagyottnak nyilvánításra irányuló eljárást külföldi honos talált gyermek esetében is meg kellett indítani és gondoskodni az állami nevelésbe vételéről.²⁵ Az osztrák tartományokban elhagyott magyar honos szülőktől származó hét éven aluli gyermekek a belföldiekkel azonos elbírálás alá estek.²⁶

¹⁹ Angyal Emil: Közegészségügy. *Magyar Közigazgatás*, 17. (1899), 21. 5–6.

²⁰ A gyermekmentés ügye. *Magyar Közigazgatás*, 17. (1899), 22. 1–2.

²¹ A m. kir. belügyminiszter 1899. évi 50.000 számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hét éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról alkotott szabályrendelet tárgyában.

²² Kiss Mihály: A szegényügy és a gyámhatóságok. *Magyar Közigazgatás*, 17. (1899), 29. 2–3.

²³ 1877. évi XX. törvénycikk a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről 11. §.

²⁴ A m. kir. belügyminiszter 1899. évi 50.000 számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hét éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról alkotott szabályrendelet tárgyában 1. §.

²⁵ Kérdések és válaszok. *Magyar Közigazgatás*, 20. (1902), 15. 6.

²⁶ Kérdések és válaszok. *Magyar Közigazgatás*, 21. (1903), 7. 9.

A találás helye szerinti község előljárósága köteles volt a talált gyermek átvételére és a gyermek szülei, a gyermek eltartására kötelezett rokonok vagy a korábbi gondozó személyének megállapítására és az illetőség kiderítésére irányuló vizsgálat lefolytatására. Amennyiben az előbb említettek kipuhatolására tett lépések nem vezettek eredményre, a gyermeket a hatóság elhagyottnak nyilvánította, majd intézkedett a nyilvántartásba vétele, valamint az elhelyezése és a gyám kirendelése felől. A község előljárósága a törvényhatóság útján tett jelentést a belügyminiszternek. A közellátásra szoruló gyermeket a községi előljáróság köteles volt azonnal gondozásba venni és az esetet a főszolgabírónak bejelenteni. A hatóság ezt követően folytatta le a gyermek illetőségének megállapítására és a tartásra kötelezettek meghatározására irányuló eljárást. A hatóság határozatban állapította meg, hogy ki és milyen összeggel köteles hozzájárulni a gyermek eltartásához, emellett gondoskodott a gyermek elhelyezéséről, a gyám kirendeléséről és a jogszabály által előírt nyilvántartás vezetéséről. A főszolgabíró a törvényhatóság útján tett jelentést a belügyminiszternek.²⁷ A Szabályzat 1903. szeptember 1. napján történő hatálybalépéséig a közigazgatási hatóságok folytatták le az elhagyottá nyilvánítási eljárást, ezt tükrözi Magyaróvár főszolgabírájának 1903. augusztus 5-én kelt határozata, amelyben az 1899. évi 50.000 B. M. sz. körrendelet 1. § d) pontjában foglaltakra, azaz azon esetre hivatkozással, hogy a gyermeket a eltartására köteles hozzátartozók (szülei és nagyszülei) megélhetési viszonyuk veszélyeztetése nélkül őt eltartani képtelenek, mondta ki az érintett gyermek elhagyottnak nyilvánítását.²⁸

A hét éven felüli talált, illetve a hatóságilag elhagyottnak nyilvánított gyermekek községélyben részesítését a belügyminiszter 1899. évi 51.000. számú körrendelete írta elő.²⁹ A gyermekek ápolásáról, neveléséről és eltartásáról a község legfeljebb a gyermek tizennegyedik életévének betöltéséig volt köteles gondoskodni.³⁰

A belügyminiszter 1900-ban módosította az 1899. évi 50.000 B. M. sz. körrendeletet, előírva az elhagyottnak nyilvánításra irányuló és a községi illetőség megállapítását célzó eljárások egymástól történő elválasztását. A gyakorlat azt mutatta ugyanis, hogy az illetőség megállapítása rendszerint elhúzódo eljárás keretében volt lehetséges, a gyermek érdekét pedig az szolgálta, amennyiben az elhagyottság megállapítását követően a hatóság minél gyorsabban gondoskodott az elhelyezéséről.

²⁷ A m. kir. belügyminiszter 1899. évi 50.000 sz. körrendelete 2–3. §.

²⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltár, Árvaszéki iratok. IV. B. 908. b./138. doboz, 4067/1903. sz. irat.

²⁹ A m. kir. belügyminiszter 1899. évi 51.000. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a községek által gyakorlandó községélyezés módjáról és mérvéről alkotott szabályrendelet tárgyában.

³⁰ A m. kir. belügyminiszter 1899. évi 51.000. sz. körrendelete 6. §.

A módosítás ezenkívül kimondta, hogy a törvénytelen csecsemőket, továbbá azon hét éven aluli gyermekeket, akiket a köz- vagy magánhelyen elhagyatva találtak, vagy akiknek elhagyott voltát az elsőfokú közigazgatási hatóság legalább ideiglenes érvényű igazolvánnyal bizonyította, a gyermekek gondozását közvetítő intézetek jogszabály erejénél fogva haladéktalanul kötelesek voltak felvenni kötelékükbe.³¹

A hét éven aluli gyermekek elhagyatottságát kimondó határozat meghozatala körüli eljárás kapcsán 1901-ben a belügyminiszter újabb körrendeletet bocsátott ki, hangsúlyozva az elhagyottnak nyilvánítás körülményei fennállását érintően lefolytatandó vizsgálat alaposságának szükségességét. A körrendeletben a belügyminiszter a törvényhatóságokat szólította fel az elsőfokú közigazgatási hatóságok szigorúbb eljárásra utasítására, ugyanis az elhagyottnak nyilváníthatóság feltételeinek fennállta gyakorta került felületes vizsgálat alapján megállapításra olyan esetekben, amikor is a törvényben tartásra kötelezettek a gyermekekről megfelelően gondoskodni képesek voltak. A körrendelet előírta, hogy a cselédként szolgáló nőknél határozatban állapítsák meg, mennyivel képesek gyermekük eltartásához hozzájárulni, a törvénytelen gyermekek édesanyját pedig figyelmeztetni kellett arra, hogy az apa ellen bírói úton érvényesítheti követelését. Az anya vagy a nagyszülők vagyontalansága esetén is vizsgálni kellett a keresetképeségüket, továbbá a munka- vagy keresetképtelenséget orvos által kiállított bizonyítvánnyal volt szükséges igazolni.³²

3.2. Követendő eljárás a Szabályzat hatálybalépését követően

Az állami gyermekmenhelyek Szabályzatának célja a gyermekvédelem intézményrendszerében feladatot ellátó személyek és szervek tevékenységének, így különösen az állami gyermekmenhelyek és az önkormányzatok feladatellátásának összehangolása volt, valamint a gyermekek oltalmát ellátó társadalmi szervezetek ezen rendszerbe történő becsatornázása.

A Szabályzat értelmében a talált és a hatóságilag elhagyottnak nyilvánított gyermekeknek igényük keletkezett az állami gyermekmenhely kötelékébe való felvételre. Elhagyottnak azon 15. életévüket be nem töltött vagyonatlan gyermekeket

³¹ A m. kir. belügyminiszter 1900. évi 25.829. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a 7 éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról szóló szabályrendelet módosítása tárgyában.

³² A m. kir. belügyminiszter 1901. évi 85.100. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hét éven aluli gyermekek elhagyatottságát kimondó határozat meghozatala körüli eljárás tárgyában.

kellett nyilvánítani, akiknek nem volt nevelésükre és eltartásukra köteles és képes hozzátartozójuk, és akik neveléséről, valamint eltartásáról rokonok, jótékony intézetek, jótévők vagy egyesületek nem gondoskodtak.³³

Az elhagyottnak nyilváníthatóság újrászabályozott feltételeinek alapos vizsgálata a Szabályzat hatálybalépését követően is problémát jelentett a jogalkalmazás során.³⁴ A belügyminiszter törvényhatóságokhoz intézett körrendeletében hívta fel a figyelmet arra, hogy az eljáró árvaszékek az elhagyottság feltételeinek vizsgálata során kellő alapossággal járjanak el. A körrendelet külön kiemelte, hogy a tartásra kötelesek keresetképtelenségét kis- és nagyközségek esetén a főszolgabíró által megerősített községi bizonyítvánnyal szükséges alátámasztani.³⁵ A belügyminiszternek a konkrét ügyben érintett kiskorú gyermek elhagyottnak nyilvánítását kimondó határozatot megsemmisítő és az illetékes árvaszéket új eljárás lefolytatására kötelező 1904. évi 52.525. sz. határozata is azt tükrözi, hogy az elhagyottnak nyilvánítás feltételei alapos vizsgálatának elmaradása jogszabálysértő határozathoz vezetett, s olyan gyermek esetén is igényt keletkeztethetett az állami gyermekmenhely kötelékébe való felvételre, akinél a tényállapot nem indokolta ezt. Másik oldalról nézve, az elhagyottnak nyilváníthatóság feltételeinek fennálltát alátámasztó tények nem kellő alapossággal történő vizsgálata oly negatív következményekkel is járhatott, hogy az állami gondviselésre szoruló gyermek nem vált jogosulttá az állami ellátásra. Erre tekintettel érdemel kiemelés a belügyminiszter 1905-ben hozott határozata, miszerint „az árvaszék az elhagyottá nyilvánítást mindaddig meg nem tagadhatja, a míg előzetes vizsgálat során kétséget kizáró bizonyossággal meg nem állapította, hogy az elhagyottnak mutatkozó kiskorú hozzátartozói oly mértékben keresetképesek-e, hogy a gyermeket saját létfenntartásuk veszélyeztetése s keresetképességükben való lényeges akadályoztatás nélkül eltarthatják”.³⁶ Az árvaszékek tehát „az állami költségen való neveltetés tárgyában” történő végleges határozathozatal során³⁷ kellő alapossággal kellett, hogy eljárjanak az elhagyottnak nyilváníthatóság feltételeinek vizsgálata során.

³³ Szabályzat I. §.

³⁴ M. kir. belügyminiszter 1904. évi 52.525. sz. határozata. Felsőbb hatóságok elvi jelentőségű határozatai. *Magyar Közigazgatás*, 22. (1904), 28. 3.

³⁵ 2,026/1904 B. M. számú körrendelet. V–c. Az elhagyottá nyilvánítás körül a Gyv. Sz. rendelkezéseinek szigorú szem előtt tartása. *Belügyi Közlöny*, 9. (1904), 16. 149.

³⁶ A m. kir. belügyminiszter 1905. évi 41.546. számú határozata. Felsőbb hatóságok elvi jelentőségű határozatai. *Magyar Közigazgatás*, 23. (1905), 24. 3.

³⁷ Szana Sándor – Győrbíró Jenő: *Az árvaszék ügyvitele az elhagyott gyermekek védelme körül*. Temesvár, „Fehér Kereszt” Gyermekvédő Egyesület, 1904. 3.

Az elhagyottnak nyilvánítási eljárás lefolytatása a Szabályzat értelmében az árvászékek feladat- és hatáskörébe tartozott.³⁸ Budapest esetén a főszabály alóli kivételként határozta meg a jogalkotó, hogy a székesfőváros árvászéke a kerületi előljáróságokat is megbízhatja a hatóságilag elhagyottnak nyilvánításra irányuló eljárás lefolytatására.³⁹ Az elhagyottnak nyilvánított gyermeket a törvényes képviselő volt köteles a gyermekmenhely kötelékébe adni, amennyiben ennek nem tett eleget, és a gyermek tartását, nevelését elhanyagolta, erkölcsiségét vagy testi jóllétét veszélyeztette, a gyámhatóság intézkedhetett az atyai hatalom megszüntetése vagy a gyám elmozdítása tárgyában.⁴⁰ Az elhagyottnak nyilvánítást kimondó hatósági döntés tehát nem eredményezte az atyai hatalom megszüntetését. Az árvaszék véghatározatával szemben rendes jogorvoslattal élhetett a gyermekmenhely igazgatófőorvosa, az illetőség szerinti község, valamint az árvaszéki ügyész is az érdekelték mellett, a fellebbezés nem bírt halasztó hatállyal.⁴¹ Az árvaszék illetékességét első sorban a gyermek illetősége határozta meg, másodsorban pedig a gyermek – külföldi gyermek esetén is – tartózkodási helye, külföldről hazaszállított magyar honos gyermek esetén pedig az őt kötelékébe befogadó gyermekmenhely székhelye.⁴²

A közigazgatási hatóságok kötelesek voltak bejelenteni az árvászékeknek, ha tudomásukra jutott, hogy valamely gyermek létfenntartása és nevelése anyagi eszközök híján nem volt biztosítható. Kis- és nagyközségekben az előljáróság – városokban a közgyám és a rendőrkapitányi hivatal – köteles volt jelentést tenni elhagyatva talált gyermek esetén a gyermekmenhelybe való sürgős felvétel iránti intézkedés érdekében. Emellett az előljáróság köteles volt vizsgálni az anyakönyvvezető értesítése szerint, hogy házasságon kívül született gyermek esetén fennállnak-e az elhagyottnak nyilvánítás körülményei, továbbá kiskorút hátrahagyó elhunyt apa vagy anya a haláleset felvételénél kellett hogy jelentéssel éljen, ha a feltételek fennforogtak.⁴³ Ez utóbbi esetre hozható példaként az a Magyaróvár előljárósága előtt felvett és az árvászékhez jelentéssel együtt betérjesztett jegyzőkönyv, amelyben az előljáróság a helyi illetőséggel bíró gyermekeit saját létfenntartása veszélyeztetése nélkül eltartani nem képes napszámos özvegyasszony három gyermekének

³⁸ A m. kir. belügyminiszter 1904. évi 35,851. sz. határozata az elhagyottá nyilvánítási ügyek illetékes árvaszékhez történő áttételéről. Felsőbb hatóságok elvi jelentőségű határozatai. *Magyar Közigazgatás*, 22. (1904), 24. 3.

³⁹ Szabályzat 2. §.

⁴⁰ Szabályzat 3. §.

⁴¹ Szabályzat 5. §.

⁴² Szabályzat 6. §.

⁴³ Szabályzat 10. §.

son kívül elhagyottnak nyilvánítását kérte. Az árvaszék csaknem egy héttel később hozott határozatában az előjáróság által előadott tényekre hagyatkozva hozta meg véghatározatát.⁴⁴

Az árvaszékek az állami gyermekmenhelyek kötelékébe való ideiglenes felvételtől nem határozhattak, az ideiglenes elhagyottnak nyilvánítást nem ismerte a Szabályzat,⁴⁵ ugyanakkor az ideiglenes felvételt lehetővé tette halaszthatatlanul sürgős esetben, ha azt a gyermek létérdeke megkövetelte, és arra az árvaszéki intézkedés bevárásából származó késedelem veszélyt jelentett. Ez iránt a főszolgabíró, városokban a polgármester, Budapesten pedig a kerületi előjáróság, illetve az igazgatófőorvos is intézkedhetett.⁴⁶ A vizsgált elsődleges források között konkrét ügyben a budapesti magyar királyi állami gyermekmenhely Pozsony város beutaló határozata alapján felvett törvénytelen gyermek esetén Moson vármegye árvaszékét kérte az elhagyottság tárgyában történő mielőbbi intézkedésre.⁴⁷ Egy másik ügyben Magyaróvár járási főszolgabírája állított ki hatósági bizonyítványt, amely négy gyermek esetén igazolta az ideiglenes felvétel szükségességét, tekintettel a szülők betegségére. Az anya a bizonyítvány kiállításakor már kórházban ápolatott, az apa szintén a fertőző tüdőbetegség tüneteit mutatta. Az apa keresetképtelenné minősült állapotára tekintettel, a nagyszülők már nem éltek, a gyermekekről történő önkéntes gondoskodást pedig nem vállalta senki.⁴⁸ A gyakorlat azt mutatta, hogy számos esetben a község előjárósága küldte a gyermeket a gyermekmenhelyre ideiglenes felvétel céljából, erre tekintettel a belügyminiszter elrendelte, hogy a község a gyermek családi viszonyaira és a hozzátartozói vagyoni-kereseti viszonyaira vonatkozó adatokról állítson ki bizonyítványt.⁴⁹

A Szabályzat fenntartotta a gyermekek érdeke szempontjából oly jelentős előírást, miszerint az illetőség megállapítására irányuló eljárás lefolytatására csak az elhagyottnak nyilvánítást célzó eljárást követően kerülhetett sor.⁵⁰ A községi illetőség megállapítására irányuló eljárások elhúzódsát példázza a Pest-Pilis-Solt-

⁴⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fiókleveletár, Árvaszéki iratok. IV. B. 908. b./139. doboz, 62/1904. sz., 208/1904. sz. iratok.

⁴⁵ Hatuffy Dezső: Az elhagyott gyermekek védelme. *Magyar Közigazgatás*, 22. (1904), 16. 1–3.

⁴⁶ Szabályzat 11. §.

⁴⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fiókleveletár, Árvaszéki iratok. IV. B. 908. b./151. doboz, 70/1908. sz. irat.

⁴⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fiókleveletár, Árvaszéki iratok. IV. B. 908. b./179. doboz, 8087/1915. sz. irat.

⁴⁹ Felsőbb hatóságok elvi jelentőségű határozatai. A m. kir. belügyminiszter 1905. évi 57588. sz. általános rendelete. Valamennyi vármegyei törvényhatóságnak. *Magyar Közigazgatás*, 24. (1906), 3. 3.

⁵⁰ Szabályzat 3–8. §.

Kiskun vármegye árvaszékeének 11551/1913. számú véghatározatával elhagyottnak nyilvánított gyermek ügye, akinek illetőségének elismerésére hosszas eljárást követően Budapest székesfőváros tanácsának 1915-ben hozott határozatával került sor.⁵¹ A községi illetőség megállapítására irányuló eljárást meg kellett szüntetni abban az esetben, ha az elhagyottnak nyilvánított gyermek a hetedik életévének betöltését megelőzően elhunyt. A községi illetőségnek az elhagyottnak nyilvánított gyermek vonatkozásában akkor volt jelentősége, ha a gyermek a hetedik életévének betöltését követően is az állami gyermekmenhelyek kötelékében neveltetett, ebben az esetben a vonatkozó költségeket az illetőség szerinti község volt köteles viselni.⁵²

Az elhagyottnak nyilvánított gyermek illetősége szerinti város polgármestere vagy az illetőség szerinti község előljárósága köteles volt figyelemmel kísérni a gyermek hozzátartozóinak vagyoni és kereseti viszonyait abból a szempontból, hogy az abban beállt kedvező változások fényében képes-e a gyermekről történő gondoskodásra. Erre egyébként az elhagyottnak nyilvánítás tárgyában döntést hozó árvaszék a véghatározatában figyelmeztette is az illető településeket. Halászi községben illetőséggel bíró szülők maguk kérelmezték az előljáróságnál elhagyottnak nyilvánított gyermekük állami gyermekmenhelyről történő kiadását. A községi előljáróság jelentése és az orvosi bizonyítványban foglalt tények alapján Moson vármegye árvaszéke véghatározatában döntött a gyermek kiadásáról az anya kereső-képességében és ezzel összefüggésben kereseti viszonyaiban bekövetkező pozitív változásra tekintettel.⁵³

4. Záró gondolatok

Az elhagyottnak nyilvánításra irányuló eljárások tekintetében a Szabályzat hatálybalépésével két jelentős változás történt: egyfelől az elhagyottnak nyilváníthatóság feltételeit módosította a jogalkotó, másfelől az eljárás lefolytatását az árvaszékek hatáskörébe utalta. Az árvaszékeknek a gyermekvédelem terén történő hatáskörének kiterjesztése már a 19. század végén is felmerült a *Magyar Közigazgatás*

⁵¹ Budapest Főváros Levéltára. HU-BFL-IV. 1411-1916 – 26982. sz. ügyirat.

⁵² 65,045/XII. 1910. B. M. számú körrendelet. A m. kir. állami gyermekmenhelyekben gondozott, de időközben elhalt 7 éven aluli gyermekek községi illetősége iránt folyamatba tett eljárás megszüntetése. *Belügyi Közlöny*, 15. (1910), 33. 322.

⁵³ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltár, IV. B. 908.b./145. 1599/1906. sz.

című hetilap hasábjain megjelenő írásban, erre azonban 1903-ig várni kellett.⁵⁴ Az elhagyottnak nyilvánítható gyermekek körét érintően megoszlanak a vélemények azt illetően, hogy a Szabályzat szűkítette, avagy bővítette az érintettek körét, ennek megítélése további kutatás alapján lehetséges. Az azonban nem kétséges, hogy az elhagyottnak nyilvánított gyermekek számában 1905-re jelentős növekedés következett be: 1903-ban év végén 16 699, 1904-ben 20 950,⁵⁵ míg 1905-ben 26 300 gyermek tartozott az állami gyermekmenhelyek kötelekébe.⁵⁶ A belügyminiszter – mint a vizsgált korszakban az állami gyermekvédelem központi szerve – határozatai tükrözik a gyakorlatban tapasztalható azon problémát, amely az elhagyottság feltételeinek vizsgálatát övezte. Az elhagyottnak nyilvánítással kapcsolatos gyakorlat megismerését nehezíti, hogy a vonatkozó ügyek iratait jellemzően az árvaszéki iratok között kategorizálatlanul őrizték meg, a levéltári források nyomán ugyanakkor a gyermekek érdekét szolgáló részletszabályok érvényesülése tapasztalható, így találunk példát az állami gyermekmenhely kötelekébe történő ideiglenes felvételre, a gyermek eredeti családi környezetbe történő kiadására a menhely kötelekéből, valamint az elhagyottnak nyilvánításra irányuló és az illetőség megállapítását célzó eljárások elválasztására. A közigazgatásban „a gyöngébbek mesterséges védelmét” tette lehetővé a szociális gondoskodás eszméjének alkalmazása, mindez azonban az állam és a társadalom jól felfogott érdekét is képezte, hiszen a fejlődés és a békés keretek közötti haladás ekképpen vált biztosíthatóvá.⁵⁷

Felhasznált irodalom

- A gyermekmentés ügye. *Magyar Közigazgatás*, 17. (1899), 22. 1–2.
 Angyal Emil: Közegészségügy. *Magyar Közigazgatás*, 17. (1899), 21. 5–6.
 Concha Győző: *Politika. Második Kötet (első fele). Közigazgatástan*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1905. 284.
 Hatuffy Dezső: Az elhagyott gyermekek védelme. *Magyar Közigazgatás*, 22. (1904), 16. 1–3.
 Hilscher Rezső: *Bevezetés a szociálpolitikába*. Budapest, MEKDSz Szövetség-Kiadás, 1928. 15.

⁵⁴ Kiss (1899): i. m. 2–3.

⁵⁵ A m. kir. kormány 1904. évi működéséről az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Könyvnyomdája, 1905. 29.

⁵⁶ A m. kir. kormány 1905. évi működéséről az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Könyvnyomdája, 1906. 21.

⁵⁷ Lukács György: Socialismus a közigazgatásban. *Jogállam*, 1. (1902), 1. 29–38.

Elhagyottnak nyilvánítás, avagy igény az állami gyermekmenhelyek kötelékébe történő felvételre

Kérdések és válaszok. *Magyar Közigazgatás*, 20. (1902), 15. 6.

Kérdések és válaszok. *Magyar Közigazgatás*, 21. (1903), 7. 9.

Kiss Mihály: A szegénység és a gyámhatóságok. *Magyar Közigazgatás*, 17. (1899), 29. 2–3.

Lukács György: Socialismus a közigazgatásban. *Jogállam*, 1. (1902), 1. 29–38.

Pomogyi László: *A szegénység és községi illetőség a polgári Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 21.

Ruffy Pál: *Az állami gyermekvédelem*. (h. n.), (k. n.), 1914.

Szakolczay Árpád: A gyermekvédelem Magyarországon tekintettel az 1898. évi XXI. törvénycikkre. In Szladits Károly (szerk.): *Magyar Jogászegyleti értekezések*. 20. kötet. Budapest, Magyar Jogászegylet, 1900. 4–5.

Szana Sándor – Györfi Jenő: *Az árvaszék ügyvitele az elhagyott gyermekek védelme körül*. Temesvár, „Fehér Kereszt” Gyermekvédő Egyesület, 1904.

Jogforrások

1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről.

1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről.

1877. évi XX. törvénycikk a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről.

1886. évi XXII. törvénycikk a községekről.

1898. évi XXI. törvénycikk a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről.

1901. évi VIII. törvénycikk az állami gyermekmenhelyekről.

1901. évi XXI. törvénycikk a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról.

2,026/1904 B. M. számú körrendelet. V–c. Az elhagyottá nyilvánítás körül a Gyv. Sz. rendelkezéseinek szigorú szem előtt tartása. *Belügyi Közlöny*, 9. (1904), 16. 149.

65,045/XII. 1910. B. M. számú körrendelet. A m. kir. állami gyermekmenhelyekben gondozott, de időközben elhalt 7 éven aluli gyermekek községi illetősége iránt folyamatba tett eljárás megszüntetése. *Belügyi Közlöny*, 15. (1910), 33. 322.

A belügyminiszter 1903. évi 1. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz – Fiume kivételével, az elhagyott gyermekek védelméről szóló szabályzat kibocsátása tárgyában.

A m. kir. belügyminiszter 1899. évi 50.000 számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hét éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról alkotott szabályrendelet tárgyában.

A m. kir. belügyminiszter 1899. évi 50.000 számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hét éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról alkotott szabályrendelet tárgyában 1. §.

A m. kir. belügyminiszter 1899. évi 51.000. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a községek által gyakorlandó közsegélyezés módjáról és mérvéről alkotott szabályrendelet tárgyában.

- A m. kir. belügyminiszter 1900. évi 25.829. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a 7 éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról szóló szabályrendelet módosítása tárgyában.
- A m. kir. belügyminiszter 1901. évi 85.100. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hét éven aluli gyermekek elhagyatottságát kimondó határozat meghozatala körüli eljárás tárgyában.
- A m. kir. belügyminiszter 1904. évi 35,851. sz. határozata az elhagyottá nyilvánítási ügyek illetékes árvaszékekhez történő áttételéről. Felsőbb hatóságok elvi jelentőségű határozatai. *Magyar Közigazgatás*, 22. (1904), 24.
- A m. kir. belügyminiszter 1904. évi 52,525. sz. határozata. Felsőbb hatóságok elvi jelentőségű határozatai. *Magyar Közigazgatás*, 22. (1904), 28.
- A m. kir. belügyminiszter 1905. évi 41,546. számú határozata. Felsőbb hatóságok elvi jelentőségű határozatai. *Magyar Közigazgatás*, 23. (1905), 24.
- A m. kir. kormány 1904. évi működéséről az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Könyvnyomdája, 1905. 29.
- A m. kir. kormány 1905. évi működéséről az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Könyvnyomdája, 1906. 21.
- Felsőbb hatóságok elvi jelentőségű határozatai. A m. kir. belügyminiszter 1905. évi 57588. sz. általános rendelete. Valamennyi vármegyei törvényhatóságnak. *Magyar Közigazgatás*, 24. (1906), 3.
- Indokolás a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról szóló törvényjavaslatához. Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. XXXVII. kötet, 1062. számú iromány.
- Indokolás az állami gyermekmenhelyekről szóló törvényjavaslatához. Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. XXXIV. kötet, 997. számú iromány.

Levéltári források

- Budapest Főváros Levéltára. HU-BFL-IV. 1411-1916 – 26982. sz. ügyirat.
- Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltár, Árvaszéki iratok. IV. B. 908. b./138. doboz, 4067/1903. sz. irat.
- Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltár, Árvaszéki iratok. IV. B. 908. b./139. doboz, 62/1904. sz., 208/1904. sz. iratok.
- Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltár, Árvaszéki iratok. IV. B. 908. b./151. doboz, 70/1908. sz. irat.
- Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltár, Árvaszéki iratok. IV. B. 908. b./179. doboz, 8087/1915. sz.
- Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltár, IV. B. 908.b./145. 1599/1906. sz.